

Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler*

Dr. brahim D LEK**

Özet: Bu makalede Sibirya'da yaşayan Altay, Tuva, Hakas ve Yakut Türklerinin ateşle ilgili, inanç, tören ve efsaneleri ele alınmıştır. Ateş, adı geçen Türk boylarının günlük hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Yapılan incelemede Sibirya Türklerinde ateşle ilgili inanç, tören ve pratiklerde büyük müştereklikler olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ateş, inanç, tören, efsane, doğum, düğün, ölüm

Giriş

Ateş tarih boyunca bütün insanlığın özellikle eski toplumların günlük hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Türk kültüründe ise ateşin önemi onu kült seviyesine çıkarmıştır. Bilhassa Sibirya Türkleri için ateş yalnızca günlük hayatın bazı ihtiyaçlarına cevap veren bir unsur değildir. O aynı zamanda bireyi ve aileyi arındırıp her türlü kötülüklerden koruyandır. Ailenin mutlu ve huzurlu yaşamasıyla birlikte tarım ve hayvancılığı il-
pluluklarında ateşe gösterilen saygı eski Türklerin yurtlarına giden
arafından *tapma* olarak yorumlanmıştır (Çoruhlu 2002:51). Fakat
e duyulan saygıyı belli ölçüde devam ettiren Sibirya Türklerinin
(Altay, Tuva, Hakas, Saha, Şor) günlük hayatında ateşin yeri incelendiğinde
bunun bir tapınmadan ziyade *a ırı saygı* anlamına geldiği görülmektedir.
Esasında Pekarskiy de, iye anlamına gelen Sahaca *iççi* kelimesini tanımlar-
ken onların tanrı anlamını taşıyan *ayı* ve masalarda insanlara kötülük yapan
abaahı'dan ayrı olduklarını açıklar. Pekarskiy'e göre iççiler 'ayı'lardan çok
'abahı'lara yakındırlar (Pekarskiy 1959 C. I: 989-991). Bu ayrım şüphesiz
bütün Sibirya Türklüğü için geçerlidir.

Sibirya Türklerinin günlük hayat ve inançlarında ateşin yeri ve özellikleri şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Hayata veya hayatın içinde yer alan unsurlara dair başlangıç ve bitiş noktalarında ateşin bu anların sembolü olmaktan öte yapılan işin kendisiyle aynıleşme özelliği (Evlenen çiftlerin evlerinde ateş yakıp kutsamaz-

** Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / ANKARA
idilek@gazi.edu.tr

larsa bu evliliğin tanrı katında kabul edilmeyeceğine veya boşanan çiftlerin evindeki ateş söndürülmeden boşanmanın tam anlamıyla gerçekleşmiş olmayacağına olan inanış ya da Şor Türklerinde olduğu gibi ölünün kırkinci gününde ruh, ruhlar âlemine uğurlanırken yapılan törende söndürülen ateşin ölünün bu dünyayla ilgili son bağının da yok edilmesi anlamlarını taşıdığı

laktı. insanın evinde ate i yoktu. Eti de pi iremiyordu. So uktu. Sonra insanlar ku lardan ate i istediler. Ku lara siz da ları denizleri geçip her yerde uçuyorsunuz, ate i bizim için sadece siz bulabilirsiniz, dediler. Ku lar çe itli yerlere uçtular. Fakat ate i bulamadılar. Ate ku u: Aka açta mantar yok mu, kayada ta yok mu, insanın çeli i yok mu? ki ta ı alıp birbirine vursanız ate olur, der. Böylece insanlar ate e kavu tular” (Direnkova 1940: 284). Altay Türkleri ise tanrıdan ateşi turna kuşunun istediğine inanırlar. (Muýtuyeva 1996: 135)Altay ve Şorlardan farklı olarak ise Sahaların inanisına göre ateşi göğün altıncı katında oturan tanrı *Aan Caahın Ayı* insanlara vermiştir. Bu yüzden o kutsaldır ve her şeyi arıtp temizleyendir (Varlamova 1994: 15).

B. Ev, İnsan Hayatı, Ocak ve Ate

Altay Türklerinin inanisına göre her Altay Türk'ünün hayatında en anlamlı ve en değerli şey, onun doğup büyüdüğü evi, ateşi ve ocağıdır. Çünkü evin ocağı, evde yakılan ateş, Altay ailesinin asıl unsurudur. Ateşin etrafında toplanan ailenin mutluluğunun, bu ateşin alevlerinden çocuğa geçeceği düşünülür. Ateş ve ocak bütün Türklerde olduğu gibi Altay geleneksel yurdunun da tam merkezinde yer alır. Radloff'a göre Altay yurtlarının tertip ve iç taksimatı, her yerde aynıdır. Yurdun ortasında ocak ile büyük bir üçayak ve bunun üzerinde de kazan bulunur. Burada bütün gün hiç kesilmeden ateş yanar (Radloff 1994: 25). Aynı telakki bugün Anadolu'da hem Sünni, hem gayri Sünni topluluklarda mevcuttur. Ataların canları, yakılan ocağın içinde tecelli eder. Bu itibarla bir evde ocağın devamlı yanması, o ailenin saadet ve sürekliliğine işaret sayılmıştır (Ocak 2000: 228). Her Altay Türk'ünün hayatı, ocağın başından ve at direğinin dibinden başlar (Bidinov 1998: 7). Bahaeddin Ögel'in Direnkova'dan naklettiği “yanan bir odunu, bir evin ocağında, di er evin ocağına götürme ve karde ler evlendikten sonra küçük o ulun eski ateşin sahibi olması gelenekleri” (Ögel 1995: 504), Bidinov'un yukarıdaki tespitleriyle örtüşmektedir.

Altay Türklerinin inançlarına göre her ev iyelidir. Fakat ocağın ve ateşin iyeleri başka başkadır. Güzel, genç kızlar olan bu iyeler, kimseye görünmeyip ateşi saf ve temiz tutarlar. Altay Türkleri ateşe kötü bir şey saçmanın, ona sivri uçlu aletler yönelmenin, üstünden atlamanın uğursuzluk getireceğine ve ateş iyelerinin evde kimse olmadığı zamanlarda külden yorganını örtünüp dinlendiğine inanırlar. Bu inanç ve ateşe karşı yapılması yasak işlerin bir kısmı, aynen Türkler ve Kürtlerde de geçerlidir. Erzincan ve çevresinde; Rişvanoğlu'na göre Kırmanç ile Zazalarda; Kalafat'ın yaptığı saha araştırmasına göre Diyarbakır'da, Mustafa Aksoy'un yaptığı araştırmaya göre de, Ağrı ve Elazığ'da ateşe su dökülmez. Özellikle Alevi köyler ile Palu ve Maden'in köylerinde güneş batarken veya battıktan sonra ateşe su dökülmez. Ahundov'a göre de Azerbaycan'da ateşe su dökülmez ve gece başkasına ateş verilmez.² Ateşe bıçak tutmak, su

dökmek, pis bir şey atmak yasaktır. Bunların, ateşin ölümüne sebep olacağı için, uğursuzluk getirdiğine inanılır (Ocak 2000: 228).

Bütün Sibiryaya Türkleri gibi Altay Türkleri için de, yiyecek sunmak suretiyle ateşi doyurmak oldukça önemlidir.³ Böyle yapılırsa ailenin yiyecek ve geçim sıkıntısı çekmeyeceğine inanılır. Ateşe yiyecek verildikten sonra Altay Türkleri aşağıdaki gibi dua ederler.

<i>Tört talalu ta oçok</i>	Dört kenarlı taş ocak
<i>Tört kindiktü Ot-ene</i>	Dört göbekli Ateş Ana
<i>Taklan-külin töjöngön,</i>	Kavut gibi külünü döşenmiş,
<i>Ak kubarın castangan,</i>	Ak tozuna yaslanmış,
<i>Ak calbı tu Ot-ene.</i>	Ak alevli Ateş Ana.
<i>Köbö canıs kiñi bar,</i>	Tek göbeği var,
<i>Tört kayın tözölü,</i>	Dört kayın destekli,
<i>Tönön sarı kıyralu,</i>	Tönön sarı kıyralu ⁴ ,
<i>Törölü curtı curtatkan,</i>	Törelî yurdu yaşatan,
<i>Töbölü ba tı cırgatkan,</i>	Tepeli insana keyif veren,
<i>Tört kindiktü Ot-ene.</i>	Dört göbekli Ateş Ana
<i>Bay sabaa tuturgan,</i>	Kutsal kabı tutturan,
<i>Bayzın curtı curtatkan,</i>	Zengin yurdu yaşatan,
<i>Ar-camannañ ayrıgar,</i>	Kötülükten kurtarın
<i>Aza ceekten kaçalar.</i>	Şeytandan uzak tutun.
<i>Kaburtugar bek salar.</i>	Otlayanı (hayvanımız) sağlam tutun.
<i>Törtön ba tu Ot-ene.</i>	Kırk başlı Ateş Ana
<i>Bir alkıjıgar beriger,</i>	Bir alkışınızı verin,
<i>Bir bıyanıgar cetiriger,</i>	Bir rahmetinizi yetirin,
<i>Bir camanım ta tagar.</i>	Bir kötülüğümü affedin.
<i>Op-kuruy, op-kuruy!”</i>	Op-kuruy, op-kuruy!”

(Muýtuyeva 1996: 38)

Sahalar için de kutsal kabul edilen ateş evin merkezidir. Sahalar ateşe

<i>Aal uokkun otun</i>	Kutsal ateşini tutuştur,
<i>Alaha cie in terin</i>	Ferah ve sevimli evini kur.

şeklinde dua ederler (Afanesiyevev 1993: 76). Saha Türkleri Sibiryaya'da meskun diğer Türk boylarından farklı olarak ateş için *uot* kelimesini kullanırlar. Sahacada *aal uot* tabiri ise aile ocağı, aile ateşi ve mukaddes ateş anlamlarına gelmektedir. Bazı Yakutlar bu tabirin *sönmeyen, alevli ate* anlamına gelen *abralaax* ile aynı anlamı taşıdığını ifade ederler (Pekarskiy 1959 C.I: 9). Bütün Sibiryaya Türkleri gibi Sahalar arasında da ateşi doyurmak, ona yiyecek sunmak oldukça önemlidir. Onlara göre yeni bir yere geldiklerinde veya iyi bir yemeğe

başlamadan önce *uot iççi* adı verilen ateş iyesine yiyecek verilmelidir (Grigoriyev 1974: 102). Diğer Sibiryä Türklerinden farklı olarak Sahalarda ateş iyesi genellikle ihtiyar erkek şeklindedir. Ateşi çıkaran dumanın ruhu bazen kadın olur. Kıvılcımın ruhu ise kızdır. Sahalar ateşe dua eden kişinin ruhuna ateşin sirayet ettiğine inanırlar. İnsan ruhuyla ateşin birleşmesi neticesinde insanın ruhu ateşin karşısında meleklerle karşı karşıya gelmiş olur (Afanasiyev 1993: 75, Varlamova 1994: 15). Böylece insanın ateşin karşısında söyledikleri meleklerle ve tanrıya da ulaşır. Çuvaşlar da dualarının tanrıya ulaşması için ateşi bir vasıta olarak kabul ederler. Hatta bazı tören ve dualardan sonra samandan bir demeti yakarak bu demet yoluyla dualarının tanrıya ulaşacağına inanırlar (Arık 2005: 167). Ateş yoluyla dilek ve istekleri tanrıya ulaştırma esasen eski Türk kültüründe mevcut bir inanıştır. Kurban törenlerinde kurbanlık hayvanın kesileceği dağda *ulu od* ve *kiçü od* yakılır. Uluğ od daima yanar ve üzerinde bir şey pişirilmez. Törenin sonunda törene katılanlar Uluğ od'un karşısına geçerek tanrıdan dilekleri varsa isterler (Yörükân 2006: 70). Bu şekilde ateş vasıtasıyla dileklerin tanrıya ulaşılacağına inanılır.

Sahalarda genellikle *Aan Uhhan* şeklinde adlandırılan ateş iyesinin *Saalr Cançık, Birca Bitik, Kırık Töbö, Xatan Temieriye, Kül Tellex, Kömör Sıttix, Küne Kö öççör...* gibi unvan ve isimleri de vardır. Sahalarda ateş *Ayı ate i, Abaahı ate i* ve *Uluu suorun ate i* olmak üzere üçe ayrılır. Bunlardan *Ayı ate i* yıldırım düşmesi suretiyle elde edilen ve tanrının gönderdiği kabul edilen ateştir ki, en kıymetli olanı da budur. *Abaahı ate i* de, sıcak vermeyen soğuk ateş olarak kabul edilir. *Uluu suorun ate i* ise *Ayı* ateşinin bir türü olarak kabul edilir ki, evde yakılan ateşe denir (Afanasiyev 1993: 74). Çuvaşlarda yıldırım düşmesiyle elde edilen ateş, kutsal kabul edilir. Onlar yıldırım düşmesiyle çıkan ateşi, daha da büyüyeceği inancıyla suyla söndürmezler (Arık 2005: 166).

Beltirlerde doğu ve batı yönlerine yakılan ateşlere *uluğ ot* ve *kiçig ot* adları verilir ve bu ateşlere ait dumanların göğe haber götürdüğüne inanılır (Tanyu 1976 C IV: 290). Bu inanış, Sahaların ateşin karşısında ilahi güçlerle irtibat kurmasıyla benzeşmektedir.

Altay, Hakas ve Tuva Türklerinde olduğu gibi Şorlarda da ateşin ruhu kadındır. Yalnızca Teleñitler arasında genellikle kadın olarak tasavvur edilmekle birlikte nadiren uzun sakallı bir erkek olarak düşünülür (Sartakova 1995: 195). Şor Türkleri ava çıkmadan önce veya sonra mutlaka ateş iyesine kurban sunarlar. Kadınlar çocuklarını koruması için ateş iyesinden yardım isterler. Şor kamaları ise uzak bir yolculuğa çıkmadan önce mutlaka ateş iyesine dua edip, yardım isteğinde bulunurlar (Direnkova 1940: 440). Şor Türklerinin cenaze töreninde de ateşin önemli bir yeri vardır. Ölünün kırkinci gününde kam davet edilir. Kam, ruhu uğurlamadan önce akrabalarıyla vedalaşması için eve çağırır. Ölünün akrabaları insanlardan ayrılıp kamla birlikte batıya doğru giderler. Her

biri elinde bir kâse götürür. İnsanlardan ayrılınca yiyecekler yere bırakılır. Ayinden önce şaman getirilen yiyeceği büyük bir kâsenin içine kor. Kâsenin kenarını kırar. Sonra büyük kâsenin yanında ateş yakar. Sol eliyle yiyeceği ateşe atarak “*Erken ayrılan ruh buradan ye, buradan iç, son defa bizimle ye ve git, artık dönme, sen artık bizimle birlikte olamazsın. Sen artık ebedî gideceksin*” der. Törenin sonuna doğru kam, ruha: “*Sen buradan ayrılıp ruhların yurduna git.*” der. Akrabalar dağılmadan önce ayaklarıyla teperek ateşi söndürürler. Ve “*Ben senin oca mı darmada m ederim. Kavut gibi külünü saçırım*” derler. Ateş sönmüş herkes evine gider. Böylece ruh yolcu edilir (Direnkova 1940: 332). Ayrıca Şor Türkleri, ölen kişinin ardından bir sal yaparlar. Yaptıkları salın üzerine de bir ateş yakarak salı nehre bırakırlar. Bu salın üzerine yakılan ateşe *üzüt ate i* adı verilir (Direnkova 1940:336). Ölen kişinin ruhunun bu salla yolculuk yaptığına inanılır.⁵ Yakutlar da cenaze töreninden sonra dönüş yolunda, yakıtıkları ateşin üzerinden atarlar ve ölünün ateşten geçemeyeceğine inanırlar. Tunguzlar da tıpkı Yakutlarda olduğu gibi cenaze törenine giden herkes, dönüşlerinde, ateşten korkan ölünün onları takip etmemesi için yakılan bir ateşin üzerinden atarlar (Roux 1999: 156). Şor, Yakut ve Tunguz cenazelerinde görülen bu durum ateşin her iki dünya arasında âdeta bir perde gibi ayırıcı bir özellik taşıdığını gösterir. Çuvaş Türkleri arasında da ölüm sonrasında ateşle ilgili bazı uygulamalar görülmektedir. Çuvaşlar arasındaki inanışlara göre ateş, insanın ölümü sırasında hazır bulunan kötü ruhları kovmaktadır. Aynı zamanda yaşayanları da ölü akrabalarının kendilerine zarar vermesinden korumaktadır. Bu amaçla Çuvaşlar ölü evden çıkarılırken kadınlardan biri ocaktan kızgın bir taş alır ve onu ölünün uzandığı yere koyar. Sonra avludan çıkarken onu ölüyü götürenlerin arkasından atar. Eğer bu taşı atmazlarsa, o zaman ölü akrabalarından birinin ruhunun eve geleceğine ve çok geçmeden aynı evden başka birinin daha öleceğine inanılır. Bazı yerlerde taş yerine ölünün arkasından yanan bir bez parçası atılır (Arık 2005: 164). Bu durumla ilgili olarak Marco Polo ölümlere kurban etmek için yakılan eşyaların dumanının göğe yükseldiğini ve Tatarların söz konusu dumanın ölümlere gittiğine inandıklarını belirtmiştir. Çadırın üzerinde bulunan duman deliğinin de yukarıdaki dünyayla aradaki başlıca iletişim aracı olduğu çok iyi bilinmektedir (Roux 1999: 161).

Hakas Türklerinde çocuk doğduğu zaman evin içine rakı saçısı yapılır. Saçı en son olarak iyeli olduğuna inanılan ateşe saçılır (Katanov 2000:292). Hakaslarda ateşe saçı saçma, doğum ve düğünlerde olduğu gibi cenaze merasimlerinde de görülür. Ölünün üçüncü, yedinci, yirminci ve kırkıncı gününde yenilen yemek ve içilen içeceklerin yarısı, ölenin ruhu için ateşe atılır (Katanov 2000: 297).

Ateş iyesiyle ilgili olarak anlatılan Altay efsanelerinden biri şöyledir: “*Önceden bilici birisi evde duruyormu derler. Öylece dururken, bir güzel kadın çıkıp gelmi . Sonra evin ate inden ba ka bir kadın çıkmı . ki kadın sohbeta*

ba lamı . Evin sahibi zengin insanımı . Dı arıdan gelen kadın güzel bir kadınımı . O ne kadar güzelse, ate ten çıkan da o kadar çirkin ve kötüymü . Gelen öyle sormu derler: Senin görünü ün ne kadar kötü? Evin iyesi ate öyle demi : Ben nasıl kötü olmayayım. Evin çocukları sürekli bıçakla bana vurup güçsüzle tiriyorlar. Sen nasıl bu kadar güzelsin peki?

- Oo, bizde öyle de il. Benim ev sahibim nereden bir ey gelse, nereden bir yiyecek gelse, ate e de verir. Ayrıca yanan odunu bıçakla da itmaz. Biz huzurluyuz. Nereden hangi yiyecek gelirse gelsin... inek sa dı ında da, bana süt sağlar. Ben onun için böyle güzelim”, diye dı arıdan gelen kadın söylemi . Önceki zengin evin kadını öyle demi : Bizde ate e bir ey saçılmaz. Yiyecek de verilmez, çocuklar her zaman ate li odunu bıçakla böyle zayıflatır. Onun için ben böyle çirkinim. Önceki bilici insan bunları görüp anlattı.” (Yamayeva 1994: 230). Ateş iyeleri Katanov’un derlediği metinlerden birinde yukarıda Altay metni verilen efsanedekine benzer özellikler gösterirler. Bu metinde zengin ve fakirin ateşlerinin iyeleri arasında şu konuşma geçer: “ Zengin adamın ate iyesi: Fakir de olsa bu adam seni iyi besliyormu . Benimki zengin olmasına ra men bana bir ey vermiyor, demi ve zengin adamın evine gitmeyip, o da orada kalmı . Fakir adam zenginin ate iyesi evine geldi i için, zenginlemi , zengin adam ise fakirlemi ” (Katanov 2000: 313).

Ateş iyесinin doyurulmasıyla ilgili olarak anlatılan bir Saha efsanesi ise şu şekildedir: “Eskiden tek çocuklu ihtiyar bir adam ya amı . Çocu un ate e attı ı yeme i babası sürekli alıp yermi . Bu böyle devam etmi . Bir gün baba avlanmaya gidince muhtaç bir adam gelip çocu a aç oldu unu ve bu gece babasından farklı olarak ba ka bir yerde yatmasını söylemi . Çocuk uzakla ıp gitmi . O gece evlerini ve babasını ate yakmı . Bundan sonra Sahalar ate e yiyecek atar olmu lar” (Emelyanov 2002: 178). Yukarıdaki efsane metinlerinden de anlaşıldığı üzere eve zenginlik ve mutluluk getiren ateş iyesidir. Saha sözlü edebiyatında yemek sunulmayan ateşin iyesi zayıf ve hastalıktan ölmek üzere olan bir ihtiyar şeklinde tasvir edilir (Varlamova 1994: 15).

Ateşe saygı sunma Sibirya Türklerinin düğünlerinde de sıkça görülür. Altay Türklerinde bir erkek evlenince ilk olarak yeni evinde ateş yakmalıdır. Gelinin yeni geldiği evinde ateşe yiyecek sunması ve kutsaması olan “kelindi otko kiydirer” adlı gelenek, gelinin yeni geldiği evinde yapacağı ilk işlemdir. Evlendikten sonra yeni evlerinde ateş yakmayan çiftlerin tanrı katında evli sayılmayacağına inanılır (Muýtuyeva 1996: 34). Altay düğünlerinde evlenen genç kız eşinin evine geldiğinde ilk olarak ateşe yağ sağlar. Bu saçı sırasında ateşten çıkan alevler yüksek olursa evlenen çiftin huzurlu bir hayat yaşayacağına işaret eder. Gelinin yeni evinde ateşe saçı saçması neticesinde ateşin aldığı durumla kurulan yeni yuvanın geleceğini yorumlama Şorlar arasında da görülür. Şorlarda yurt içinde ateş yakma merasimi büyük bir önem taşır. Çünkü bu esnada kıvılcıma dayanılarak genç evlilerin saadet falına⁶ bakılır

(Radloff 1994: 117). Radloff Altay Türklerinde gelinin yeni evine geldikten sonra ocağın önünde yere kadar eğildiğini, ocağa bir parça et atıp, kırmızı döktüğünü kaydeder (Radloff 1994: 75, 77). Gelin ateşe saygısını sunduktan sonra ailenin büyüklerinden biri;

*Odurgan odı çoktu bolzın,
Oturgan boyı ençü bolzın,
Altın oçok taykılbazın,
Askan kazanı kelteybezini!
Eelgelü curt tutsın .
Ercinelü mal azırazın.
Aydap cürgeni mal bolzın.
Azırap cürgeni bala bolzın.
Amadap cöögön keldiler
İris bolzın.
Ta oçok taykılbazın
Talkan-külü çaçılbazın.
Aytkan sözüm alkı bolzın.
(Ukaçına 1993:85-86)*

Yaktığı ateşi harlı olsun,
(Bu evde) oturan huzurlu olsun,
Altın ocak yerinden oynamasın,
Astığı kazanı yerinden kaymasın!
Kutsal yurt tutsun.
Kıymetli hayvan yetiştirsin.
Sürdüğü mal olsun.
Yetiştirdiği çocuk olsun.
Bir amaç için geldiler
Bahtları açık olsun.
Taş ocak yerinden oynamasın
Kavut gibi külü saçılmasın
Söylediklerim alkış olsun.

şeklinde alkış sözler söyleyerek evli gençler için iyi dileklerde bulunup dua eder. Bu alkış sözlerde ocak ve ateş evin huzur ve mutluluğunun önemli bir parçası olarak dikkat çeker. Düğünlerde ateşe yiyecek sunma Hakaslar arasında da görülür. Kız evine giden damat ve yakınları kız tarafına saygılarını bildirdikten sonra damat elinde tuttuğu eti anne ve babasına verir. Onlar eti kesip üç parçasını ateşe atarlar (Katanov 2000: 295). Ateş iyesini doyurup memnun etme amacı taşıyan bu ritüel aynı zamanda evli çiftlerin ocağının da bereketli olması amacıyla yapılan bir işlemdir. Evlenme veya çocuk sahibi olduktan sonra ateşe saygı gösterme Kazaklarda görülen bir âdettir. Radloff, Kazaklar arasında yeni evlenen genç kızın evine geldiğinde veya çocuğu doğduğunda ateşe yağ atarak eğilip ateşe saygı gösterisinde bulunduğunu tespit etmiştir (Radloff 1994: 484). Teleüt (Bayat) Türklerinin düğünlerinde de, düğün başladığında dışarıya yakılan ateşin iki tarafına akrabalar oturur, gelen konukları ağırlarlar. Teleütler için bu ateşi yakmak, yeni kurulan yuvanın ateşini yakmak ve ona dua etmek anlamına gelir (Maksimov 1995: 15).

Bütün Türk boylarında olduğu gibi Tuva Türkleri için de ocak kutsaldır. Tuvalar tarafından sacayağındaki ateş kutsanır. Sacayağı üç ayaklıdır. Bu ayaklar insanoğlunun geçmişi, bugünü ve gelecekteki yoludur. Sacağının üç ayağı insanoğlunun üç ayrı soyunu üzerinde taşır. Ateş sacayağının geçmiş, şimdi ve geleceği temsil eden ayaklarından biri eğilmesin diye kutsanır. Ateş kutsanırken süt saçılıp ateş iyesinden yardım istenir (Kenin-Lopsan 1994:103). Gelinin kayınbabasının ocağına yağ dökmesi ve ateşin karşısında yerlere kadar eğilmesi Müslüman Kırgız-Kazakların âdetlerinde de devam

etmektedir (İnan 1987: 475). Tuvalarda ise ateş âdeta hayatın merkezi olarak kabul edilir. Evin erkeği uzak bir yolculuğa gitmişse, evin kadını bir kam çağırarak ateşi kutsar. Bu kutsamanın aile bireylerinin sağlıklı olmasının ve ailenin toplum içinde iyi anılmasına da faydası olacağına inanılır. Ateşi kut-samayan ailelerin felâketlere uğrayacağı düşünülür. Bu kutsama aynı za-manda ataların ruhlarını da memnun etme amacı taşır (Sanina 1996:3-4). Altay Türklerinde evli çiftler boşandıktan sonra ise evin ateşi söndürülür. Bu ailenin bozulduğunun işaretidir (Muýtuyeva 1996:34).

Saha Türklerinde kız istemeye gelenler, kız isteyecekleri ailenin temizliğini, düzen ve dirlliğini evin ocağına bakıp anırlar (Sülbe 1992: 97). Düğün vakti ise gelin yeni evine gitmek için yola çıktığında konaklanan yerde bir çam ağacına at yelesinden koparılmış kıl bağlanır ve yakılan ateşe gelin yiyecek sunarak şöyle dua eder: “*Samimi ruhlı kutsal ate im, ye, iç! Yeryüzünün iyeleri! Bütün bitkileri koru! Meleklerin buyurdu u gibi mutlulu un ve huzu-run yuvasını yapmak için gelin olmak üzereyim! Gelece imi aydınlık kıl!*” Daha sonra gelin damadın evine girdiğinde yeniden ateş yakılır ve gençler arasında ateş yakma yarışı düzenlenir (Utkin 1994: 19-20). Hakas düğünle-rinde görülen üç parça eti ateşe atıp dua etme Sahalarda da görülür. Saha gelini yeni geldiği evinde üç parça eti ateşe atar (Seroşevskay 2004: 386). Saha yeni yıl bayramı olan İlhah bayramının açılışında *algıscıt* (duacı) bir ayağı üzerine diz çökerek kâsedeki içkiyi ateşe atar ve ateş iyесinden İlhah’ın güzel geçmesi ve halkı için dua eder (Berezkin 1977: 154).

Ateş aynı zamanda birçok şeyin habercisidir.⁷ Meselâ; Sahalarda birisi her-hangi bir şey düşünürken ateş çatırdarsa düşünülen şeyin gerçekleşmeyece-ğine inanılır (Pekarskiy C III, 1959: 351). Bazen ateşte tamamı yanmamış odun parçaları kalır. Bu durum eve konuk geleceğinin işaretidir. Tam yanmamış parmak büyüklüğünde odun parçasına Altay Türkleri *konoçı/konoçoç* der. Kelime Teleñit Türkleri arasındaysa *kolonçı* şeklindedir (Sartakova 1995: 196). Erkek konuk gelecekse konoçı ateşin yurdun erkek tarafına ba-kan kısmında, kadın konuk gelecekse konoçı ateşin yurdun kadınlar tarafına bakan kısmında bulunur (Muýtuyeva 1996: 36). Konoçı ev sahibi tarafından görülünce ona yiyecek sunmak gereklidir. Biraz yongayı külün içinden alıp işte bunlar “*et, tereya ı, kaymak, peynir ve arakı*” deyip konuk olarak kabul edilen konoçı’ya ikram edilir. Yine külden temsili olarak yastık ve yorgan hazırlanır. İnanişâ göre konoçı nasıl bu şekilde temsili olarak ağırlandıysa eve gelecek konuğun yolunun da bu şekilde geçeceğine inanılır. “*Önceden sava-mın yeni bitti i bir zamanda birisi ate inde konoçı görmü . Benim evime kim misafir gelir ki, diyerek ev sahibi konoçıyı alıp kovadaki suya atmı . O vakit o ki inin sava ta öldü ü söylenen karde i dönüp geliyormu . Gelirken yolda suya dü üp ölmü .*” Altay Türkleri arasında anlatılan bu hikâyenin bir diğer varyantı şöyledir: “*Eskiden Çuy’a Çolu man’dan bir gelin gelmi . Burada*

çoluk çocu uyla huzurlu ya ıyormu . Kızın ve erke in akrabaları da lar, sular a ıp onlara konuk gelirmi . Bir defasında gelin çay içerken ocakta konooçı görmü . O konooçıya saygı göstermek yerine ma ayla alıp kovadaki suya atmı . Sonra duyulmu ki, gelinin Çolu man'dan gelen a abeyi suda bo ulup ölmü ” (Bidinov 1998: 9). Bu hikâye Altaylılar arasında hâlâ anlatılmaktadır.⁸ Konoçı'ya Hakas Türkleri konaçı derler. Yukarıda Altay Türklerine ait efsane Hakaslar arasında da anlatılmaktadır. Katanov tarafından derlenen efsanenin Hakas versiyonu şöyledir: “... Kobarçin Poybas adlı kadın konaçı görmü . Konaçıyı ma ayla alıp saçını tararken tara nını ıslattı ı suya atmı . Konaçıyı suya attı ı sırada Çin' den evine dönmekte olan kızı bir ırmaktaki köprüden geçiyormu ve o anda elini sa gö süne bastırarak suya dü mü . Suda bo ulup ölmü ” (Katanov 2000: 336).

C Ate le İgili nançlar

Altay Türklerinde Ate le İgili nançlar⁹

Ateşe çöp atılmaz.

Ateşin külüne basılmaz. Eski ayda kül dökülmez. Kül akşam veya gece dökülmez. Ateşin külünü temiz, insanların basmayacağı yere dökmek gerekir. Ateşin külü döküldükten sonra ateşe ardıç parçaları atılmalıdır.

Ateşe saç olarak tereyağı ve diğer yağlı yiyecekler sunulur. İşe yaramayan yiyecek sunulmaz. Ateşe saygı göstergesi olarak yiyecek ocağın üstünden değil, yanından sunulur.

Ateşin iyeli olduğuna inanıldığı için ona bıçak, makas... gibi keskin uçlu aletler çevrilmez. Ateşin üstündeki kazanda at eti pişirilirken o kazana doğru da bıçak çevrilmez. Aynı zamanda kazandaki et bıçakla alınmaz.

Ateşe süt saçılmaz.¹⁰ Eğer böyle yapılırsa ateşe süt saçanın ineği süttten kesilir. Ateşe tuzlu yiyecek de saçılmaz.

Ateşi sunulan yiyecek parçaları çifter olarak sunulmalıdır. İnsanlardan dilenerek alınmış yiyecek parçaları ateşe sunulmamalıdır.

Ateşe su ve kan dökülmez.

Ateşte boyalı kağıt parçaları yakılmaz. Bunların ateşi kirleteceğine inanılır.

Atın eyeri evin içine alındığında, eğerin başını ateşe doğru çevirmek gerekir. Böyle yapılırsa ata faydası olacağına, aksi yapılırsa yani eyer kapıya doğru çevrilirse hayvana zararı olacağına inanılır.

Ateşe havanın ve el değirmenin başı çevrilmez. Havanın başı büyük olduğu için ateş iyelinin ondan korkacağı düşünülür.

Ateş içinde yanan odun parçası olmadan öylece bırakılmaz.

Ateşte ot yakılmaz. Böyle yapılırsa eve kertenkele, yılan... geleceğine inanılır.

Ateşe pipo sokulmaz.

Ocağın etrafında dönülmez.

Ateşteki odunlar töre (başköşe) doğru konulmaz.

Odunun üstüne basılmaz. Böyle yapan kişinin atı yürüyüp koşamaz.

Odun kertilmez. Böyle yapan kişinin atı hastalanır.

Ocağa ayakla vurulmaz.

Ocağa hayvan pisliğiyle dokunulmaz.

Eski ayda ateşten kül çıkarılmaz.

Ateşteki odunun başları uzun bırakılmaz. Böyle yapan kişinin kaynanası kötü dilli olur.

Et şişe takılıp ateşte pişirilecekse şişin ucu görünmez olana kadar et takılımdır. Böyle yapmayan kişi eğer hırsızlık yapmışsa hırsızlığı ortaya çıkar.

Evde hangi yiyecek olursa ondan bir parça ateşe de sunulmalıdır.

Ateşe tükürülmez.

Herhangi bir sebeple kutsanan ateşte ayakkabı, elbise gibi eşyalar kurutulmaz.

İnsanlar ateşin üstünden birbirlerine bir şeyler alıp vermez.

Ocak ağaç parçaları veya kayın ağacı köküyle karıştırılır.

Birisi öldüğünde getirilen yiyeceklerden ateşe sunulmaz.

Aileden biri öldüğünde dışarıda ateş yakılıp, üstünde kazan kaynatılmaz, evden ateş çıkarılmaz. Ölmüş kişinin eşyaları uzak bir yerdeki ateşte yakılmazdır.

Yeni çocuğu doğanlar evden ateş çıkarmaz.

Bir kısmı yanmış odun parçalarının üstüne oturulmaz. Yeterince yanmamış odun parçaları külle birlikte atılmaz.

Yanmış odun parçalarıyla insana vurulmaz. Ateşin dağılacağına, yurdun bozulacağına inanılır.

Çocuklar ateşle oynatılmaz.

Ateş yanarken insan sesi gibi sesler çıksa eve misafir geleceğine, rüzgâr gibi ses çıksa şiddetli fırtına çıkacağına, ılık sesine benzer ses çıkarsa da o vakit ateşe yiyecek saçılması gerektiğine inanılır.

Ayrıca Altay Türkleri akşam vakti ateş istemeye gelen kişiye ateş vermezler. Çünkü karanlık çöktükten sonra verilen ateşle birlikte evin huzur ve mutluluğunun da verileceğine inanırlar.

Tuvalarda Ate le İgili nançlar

Ateşe tükürülmez. Ateşe tükürenin ağzı iğrençleşir.

Ateşe su dökülmez. Ateşe su dökenin ruhunun ateşi söner.

Ateşe çöp atılmaz. Ateşe çöp atanın gözü kör olur.

Ateşin üzerinden atlanmaz. Ateşin üzerinden atlanırsa yurt yoksullaşır.

Ateşin yerine basılmaz. Ateşin yerine basanın mutluluğu sona erer.

Göçen komşunun ateşinin yeri temizlenmelidir. Böyle yapanın düşüncesi ak olur (Kenin-Lopsan 1994:103).

Yakutlarda Ate le İgili nançlar

Ateşle ve korla oynanmaz.

Ateş iyesini kızdırıp hiddetlendirecek, ona zarar verecek ya da korkutacak işler yapılmaz.

Ateşe kesinlikle tükürülmez.

Ateşe kesinlikle kirli şeyler atılmaz.

Sivri uçlu bir nesneyle ateşten bir şey alınmaz. Böyle yapılırsa ateş iyesinin korkacağına inanılır.

İki kişinin iki taraftan ateşi üflemesi günahdır.

Et, hamur işleri, yağ, kaymak, içki ve tütün ateşe sunulabilir.

Süt, kımız ve balık türlerinin hepsi ateşe sunulmaz.

Ateşin sınırı yoktur. Apaçiktır.

Kutsal ateş temizdir. Kutsal ateşe kirli kişi yaklaşıp dokunmamalıdır. Ateşin böyle kişiye tüküreceğine ve o kişinin şiddetli bir baş ağrısına tutulacağına inanılır.

Ateşin alevleri kötülükleri kovar.

Ateşin alevi insana girdiğinde ona güç kuvvet verir. İnsanın içine ne kadar çok ateş girerse, insanın karakteri o kadar yüce olur.

Ateşin sıcaklığı aydınlıkla birlikte dağılır.

Rüyada ateşi görmek çoğunlukla kötü ateşin ruhunu görmek anlamına gelir (Varlamova 1994: 15, Afasaniyev 1993: 76).

Yeni doğurmuş kadının 40 gün ateşin çevresine gelip yemek pişirmesi, yeni gelen gelinin sobanın önünden geçmesi yasaktır (Vasiliev ve d. 1996: 127).

D. Ate le İgili Törenler

Sibirya Türklerinin tamamında olduğu gibi Altay Türklerinin günlük hayatında ve hemen bütün dinî tören ve ayinlerinde ateşin önemli bir yeri vardır. Günlük hayat içinde ateşe karşı yapılması yasak işleri yapmayan veya ateşi doyurup gerekli saygıyı göstermeyen ailelerin felâkete uğrayacağına inanılır. Bu konuda Altay Türkleri arasında şöyle bir efsane anlatılır: “Bir ki i rüyasında ate iyesi iki genç kızı görür. Kızlardan biri: Sizin yanınızda ya ayan insanlar nasıl insanlar? Kendileri ve çocukları bana kötü davranıyorlar. Sürekli da itiyorlar. Bu yüzden gözlerim bozuldu. Bir gün dayanamayıp evlerini, yurtlarını yakaca ım, der. Di er iye öyle der: Hemen yakma, biraz bekle. Senin evinde benim evimin küçük kızı oynarken kovasını unuttu, yarın gidip alsın. Ev sahibi de halatını vermi ti, o da hazırlanıyor. Ak am halatı alsın sonra yakarsın, der. Ertesi gün gerçekten de ate e saygı göstermeyen ailenin evi yanmı ” (Muytuyeva 1996: 36).

Kendisinden çok korkulan ve aşırı saygı duyulan ateş iyesi için Altay Türkleri bazı törenlerinde ona saygı göstermeyi ihmal etmezler. Altay iyesi *Kurbustan Burkan* için yapılan dua töreninde yakılan ateşin etrafında carlık adı verilen din adamı dört defa dönüp dua eder. İnsanların üstüne su saçarak arıtma töreni olan “*Cunulu Mürgül*” adlı törende ise üç ateş yakılır. Birbirine yakın yakılan iki ateşin yanında iki carlık ve iki yardımcı bulunur. Bunlar iki ateşin arasından geçen insanların üstüne yakılan üçüncü ateşte ısıtılan suyu saçarak onları arındırır (Ukaçına 1993: 13). Bu tören ateşin arıtıcı olarak kabul edilmesinden kaynaklanır. *Cunulu Mürgül*, Jean-Paul Roux’un *Plan Carpin*’den naklettiği “ateşin iki yanında duran kadınların su atıp bazı yakınmalar söyleyerek” arınma işlemini yaptıkları ayinle aynıdır. *Plan Carpin*, *Batu*’nun sarayına vardığında, kendisine de iki ateş arasından geçmesi gerektiğini bildirirler. Bunu yapmak istemeyen *Carpin*’e “Bu ateşlerin arasından büyük bir huzurla geçiniz, çünkü bunu sadece efendimize karşı herhangi bir kötü emeliniz olmasına veya zehir getirmeniz olasılığına karşı yapmaktayız; bu durumda ateş her türlü kötülüğü ortadan kaldırmaktadır” denir (Roux 2001: 144). İki ateş arasından geçme yoluyla arınma Moğollarda son yıllara kadar görülmüştür. Moğollarda aileye giren yeni gelinin arınmış hale gelmesi için iki ateş arasından geçmesi gerekir (Roux 2001: 234). Ateşle arınma veya hastalıklardan korunma Anadolu’da günümüzde de devam etmektedir. Koyun sürülerini iki ateş arasından geçirerek muhtemel hastalıklardan ve nazardan koruma, pisliklerden temizleme gibi uygulamalar ilk akla gelenlerdir. Anadolu’da ateş kültürünü yansıtan uygulamalar Kızılbaş Türkler ve Kürtler’de daha belirgin ve aslına daha yakındır. Tahtacılar da her sabah evde yakılan ateş büyük bir hürmet görür. Kadınlar bu ateşten aldıkları yanan bir kor parçasını evin bütün odalarında dolaştırarak içerisini kötü ruhlardan temizlediklerine inanmaktadırlar. Hasta çocuklar¹¹ yahut yetişkinler, iki taraflı yakılan ateş öbekleri arasından geçirilmek suretiyle tedaviye çalışılmaktadır. Bu muamelenin

uygulandığı hastalıklar daha çok sar'a, bayılma vs. gibi ruhi bir mahiyeti, dolayısıyla cinler ve fena ruhlarla ilgisi olduğuna inanılan hastalıklar içindir (Ocak 2000: 228). Anadolu'da görülen evin içinde yanan kor parçasını gezdirmek suretiyle evi arındırma, Sibiry Türklerinde ateşte yakılan ardıç ağacı parçalarıyla evi alaslama ile aynı amacı taşır. Sahalarda evi bilhassa yıldırım çarpmış ağacın yanan parçalarıyla tüstüleme işlemine *arçı* adı verilir. Sahalar bu işlemi herhangi bir hastalık getirmiş kötü ruhları kovmak ve evi arındırmak amacıyla yaparlar (Pekarskiy C.1: 30). Çuvaşlar da ateşin bilhassa hastalıklardan koruduğuna inanırlar. Çuvaşlar bu amaçla yaktıkları ateşi genellikle evin ve arazinin avlu kapısına götürürler. Burada hastalıklardan arınmak için bir dinî tören düzenlenir. Bu törende avludan önce insanlar geçer, sonra hayvanlar geçirilir. Hastalıklardan ve hastalığa sebep olan ruhlardan arınmak için bazen ateşe hastanın elbise-leri atılır. Ayrıca Çuvaşlar arasında geçmişte her evde yılda bir kez kışın; bazı köylerde sonbaharda ateş onuruna *vut çük* (Ateş Kurbanı) adı verilen bir tören yapıldığı bilinmektedir (Arık 2005: 165, 167).

Altay Türkleri tarafından *Kırık Ba tu Kıs Ene*, *Odus Ba tu Ot Ene* veya yalnızca *Ot Ene*, olarak adlandırılan *ate iyesi* evin koruyucu iyelerinden biridir. Ateş iyisini memnun etmek için sonbaharda koyunların semiz olduğu zamanda yalnızca akraba ve komşuların katıldığı çok büyük olmayan *koy çöktögöni* adı verilen bir tören düzenlenir. Bu törende evin arkasındaki kayın ağacına kurban edilecek koyun ve *kıyıra* adı verilen bezler bağlanmış atlar bağlanır. Atlar serbest bırakıldıktan sonra koyun kurban edilir. Eğer koyun kesilemezse tören "*kurğak mürgüül*" olarak adlandırılır (Muhtuyeva 1996: 38). Bu törende ilk olarak carlık ve *abı* adı verilen genç kız veya erkek olan yardımcılarıyla birlikte ateşin etrafında dört kez dönüp alkış sözler söyler. Sonra arçını ateşte yakıp dışarı çıkar. Koyun ve diğer hayvanları alaslayıp dört kez dua eder. Ev sahibinin getirdiği süt hayvanlara saçılır. Sonra carlık evin içinde oturur. İnsanlar koyunu keser. Koyunun iç organları ve kanı kayın ağacının dibine gömülür. Hazırlanan et kazanda pişirilir. Etler kemiğinden sıyrılıp tepsiyeye konur. Bir başka tepsiyeye de et ve koyunun yüreği konulur. Yürek küçük parçalar halinde kesilir. Kesilen parçalar ardıç ağacına sarılır ve ak-cayık'ın¹² önüne konulur. Bu tanrıya şükür anlamında bir ikramdır.

Sonra ot-cayık hazırlanır. Bazen ateşin etrafında küçük kayın parçaları da dikilir. Ocağa konan ağaçların üstüne koyunun başı veya döşü doğu yönüne doğru yerleştirilir. Koyunun karnı ve yağları dört dilim halinde kesilir, ev sahibi iki eliyle kıyralarla birlikte bunları tutar. Carlık alkış sözler söyleyerek ateşin etrafında dört kez döner. Carlığın durduğu yerlerde ev sahibi daha önce kestiği dört dilimi ve kıyraları yere bırakır. Sonra carlığa içinde tereyağı bulunan bir kâse verir. Carlık da alkış sözler söyleyerek bu kâsenin içindekileri saçar. Ateş harlanır. Carlık insanlarla birlikte "op-kuruy, op-kuruy" diyerek yerine oturur. Bunlar söylenirken evin kapısı açılmaz. Sonrasında toplanan insanlar kesilen

kurbanın etini yerler. Bu tören yapıldıktan sonra töreni düzenleyen ev sahibi 4-8 gün içinde insanlara hiçbir şey vermez ve almaz. Ateş kutsanır, ateşte pipo yakılmaz. Tepsiyeye konmuş yürek de bir süre sonra yenir.

Altay Türklerinin ateşle ilgili yaptığı törenlerden bir diğeri “*Ot Takır Mürgüül*”dür (Ukaçına 1993: 41). Bahar ve sonbahar mevsimleri olmak üzere yılda iki kez yapılır. Törende ateşin etrafına *tağıl* adı verilen yüksekliği 20 cm, genişliği 6-7 cm olan bir düzenek hazırlanır. Bu düzeneğin üstüne peynir türlerinden hazırlanmış insan, koyun, ev, at direği, içki matarası, beşik, kap kakak... gibi maketler konur. Ateş yakılınca bunlar da yanar. Ateşe süt ve tereyağı saçılıp alkış sözler söylenir.

Bazı bölgelerde yukarıda adı geçen maketler yakılmaz. Onlarla çocuklar oynatılmaz, bu maketler yabancıya da verilmez. Ayrıca bu törende Altay Türkleri *ottı oğı* (ateşin oku) adı verilen Çin ipeğine sarılmış bir ağaç hazırlar. Yapılan maketler Ceti-Kaan yıldızı (Büyük Ayı takım yıldızı) gibi dizilir. Ceti-Kaan yıldızına Tas sööktü (Citas boyuna mensup) insanlar dua eder. Yedi kaşık dolusu süt saçılır. Ceti-Kaan yıldızı kara benekli keçiyile kutsanır. Calama adı verilen bezlerle süslenmiş bu keçi serbest bırakılır. Çocuğu olmayanlar da Ceti-Kaan’a dua eder. Ot takır töreninde bazı insanlar, sonbaharda gebe koyunu öldürüp, buzağısını alarak onu ocağın, ateşin külünün altına gömerek dua ederler. Bu hayvanın neslinin devam etmesini dilemek için yapılır (Bidinov 1998: 10-11). Ateşi kutsama töreni yapan aile üyeleri yarım ay boyunca içki ve tütün içmez, insanlara bir şey vermez, insanlardan süt ve kurut almaz, kavga etmez, evin içinde huzursuzluk çıkarmazlar (Muýtuyeva 1996: 38).

Ot Takır töreni Tuvalarda “*Ot Dağır*” olarak adlandırılır. Ot Dağır, *koy çöktögöni* töreniyle de benzerlikler gösterir. Bu törene zengin veya yoksul bütün Tuvalar iştirak eder. Durumu iyi olan aile ateşin kutsanacağı yere seçilmiş koçu götürüp kurban eder. Yoksullar ise törene ateşi kutsamak için gerekli olan süt ve yağı götürürler. Törende ateşe daha çok süt, yağ, yoğurt... gibi ak yiyeceklerden götürülür. “*Ot Dağır*” ilk kar yağdığında kutsanır. Zamanın böyle seçilmesinin sebebi kuşkusuz gelecek ve muhtemelen sert öñda kutsa-

Sonuç

Sibiry Türklerinin günlük hayat ve inançlarında ateşin çok önemli ve vazgeçilmez bir yeri olmasına rağmen o, hiç bir zaman kendisine tapılan bir unsur olmamıştır. Bununla birlikte ateşin adı geçen Türk boylarında birey hayatının doğumdan ölümüne kadar, hatta ruhun dünyadan ayrılışı sırasında önemli fonksiyonları vardır. Bu Türk boylarında ateş, aynı zamanda kendisinden yardım beklenen, korku ve saygı duyulan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Ateş, şaman ayinlerinden yeni yıl bayramı kutlamalarına kadar yapılan her toplumsal törenin olmazsa olmazıdır. Bu törenlerin açılışı da genellikle ateşin yakılmasıyla olur.

Sibiry Türkleri arasında ateşe bağlı inanmalar ve uygulamalar genellikle müsterektir. Bu inanma ve uygulamaların bir kısmı halen Anadolu'da belirgin olarak bilhassa Kızıbaş Türkler ve Kürtler arasında devam etmektedir. Ateşin Sibiry ve Türkiye Türkleri arasında görülen en önemli ortak özellikleri arındırıcılığı, koruyucu ve iyileştirici özellikleridir. Ateş ve ocakla ilgili inanç ve uygulamaların din ve coğrafya ayrımı olmaksızın bütün Türk boylarında temelde ortak olduğu görülmüştür. Bu özelliklerinin yanında ateş, evin huzur ve dirliğinin bir sembolü olarak görülür. Bu vasıflarıyla ateş, Türk birey ve toplum hayatının merkezinde yer alan en önemli unsurlardan biridir.

Açıklamalar

* Bu çalışmada amaçlanan Sibiry Türklerinin ateşle ilgili inanç, tören ve efsaneleri olduğu için yazının bütünlüğünü muhafaza etmek amacıyla ana metinde Anadolu ve bazı Türk boylarındaki ateşle ilgili inançlara yer verilmemiş, konu hakkındaki bilgiler genel olarak 'açıklama' kısmında değerlendirilmiştir.

1. Nuri Dersimi'ye göre Tunceli yöresinde "Ateş en temiz, her türlü fenalığı ve pislığı ortadan kaldıran bir unsur" olarak bilinir. Kırım ve Nogay Türklerinde, Kars'ın Pısrak ve Dikme köylerinde, Nevruz bayramında da yakılan ateşin üzerinden atlayan gençlerin günahlardan arınacaklarına inanılır. Yeni Gazi köyünde de Nevruz bayramında gençler; yaktıkları ateşin üzerinden "ağırlığım, uğurluğum gitsin, bana kaza, bela gitsin, hep bu ateşle yansın" veya "ağırlığım, uğurluğum, keçelliğim, kelliğim hep bu ateşe..." diyerek atlarlar. Azerbaycan'da da "Tonkas" denilen ateş Nevruz'da yakılarak gençler üzerinden atlayarak eğlenirler. (Bk. Mustafa Aksoy, Ocak-Ateş Geleneği, <http://www.alewiten.com/atesocak.htm>)
2. Mustafa Aksoy, Ocak-Ateş Geleneği, <http://www.alewiten.com/atesocak.htm>
3. Anadolu'da da ateşe yağ atma geleneği görülür. Meselâ Kütahya'daki Karakeçililerde sabahları yayıktan elde edilen taze yağdan bir miktarı ateşin üzerine atılır "ot ana" denilerek ondan yardım istenir. Nurhak Dağları'ndaki göçebe aşiretlerde de cuma günleri ocaklara biraz yağ atılarak, ölülerin ruhları yâd edilir. Erzurum, Ordu, Fatsa ve Erzincan'da ölülerin payı ve ölülerin ocaktaki hakkı için ocağa da biraz yağ atılır. Ayrıca Erzurum'da ateş vermek çok kötüdür. Bu gelenek Lolan oymağı ve ya-

kun çevresinde de görülür. Bitlis yöresinde de ateşe tınak ve saç atmak günahtır. Adana'da, özellikle Kadırlı ve Kozan'da eskiden, yani odunla yakılan ocaklar varken, ateş yanan ocağa "yayık" yayıldıktan sonra elde edilen taze yağdan bir miktar atılmaktadır. Ayrıca Kadırlı'da ramazan bayramının arefe gününde "köy çöreği" yapılarak dağıtılır. Eğer bu âdeti yerine getiremeyen ev hanımı olursa, "Ocağa bir tutam yağ atmasını da mı bilmiyorsun?" diye uyarılır. (Bk. Mustafa Aksoy, <http://www.alewiten.com/atesocak.htm>) Nurhak bölgesinde de eskiden ateşe (ocağa) yağ atılıp, kokusu ölülerin canına değsin denildiği, 1 bugün de hastalanan birinin iyileşmesi için ocağa yine yağ atıldığı, ölülerin rüyada görülmesi durumunda da ateşe yağ atılması gerektiği yaygın inanışlardandır. (bk. Mehmet Çeribaş, Kadırlı ve Çevresi Folklorunda Eski Türk İnançları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2004, s. 112)

4. Dört yaşındaki atın yele veya kuyruğundan bağlanan parçalar.
5. Anadolu'da ise definin ilk günü akşamı mezar başında ateş yakılmaktadır. (Bk. Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM yay., Ankara, 1995, s. 67) Mezarın başında ateş yakma geleneği Anadolu'da Türkmenler arasında görülen eskiden kalma bir âdettir. Bu âdeti Ali Rıza Yalğın Elbeyli ve Bulgar Dağı Türkmenleri Arasında tespit etmiştir. Yalğın'a göre Bulgar Dağı'nda yaşayan Türkmenler arasında ölünün yıkandığı yerde gece ateş yakılması, hatta bazen mezarın başında da ateş yakmak âdet sayılmaktadır. (Bk. Ali Rıza Yalğın Cenupta Türkmen Oymakları Ankara, 1993, C. I, s. 278.) Ayrıca Kerkük Türkmenleri arasında mezar başında akeş yakma âdeti halen devam etmektedir. Irak Türkmenleri mezarın içinin aydınlanacağı inancıyla ölünün kırkinci gününe kadar her perşembe günü mezarın üstünde buhur veya mum yakarlar, ayrıca ölünün yıkandığı yerde de sabaha kadar mum yakılır. (Kaynak kişi: Nejdet Y. Murad, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Yaş: 28) Ölüm töreninden sonra mezarların başlarında ateş yakılması ve bunun öteki âlemde ölüye ışık sağlamak için yapıldığı inanılması; bunun geç (yeni) dönemde de devam etmesi Adana/kadırlı çevresinde yaygın bir inanış olarak son dönemlere kadar görülmüştür. (bk. Mehmet Çeribaş, Kadırlı ve Çevresi Folklorunda Eski Türk İnançları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2004, s. 112)
6. Ateşten fala bakma Orta Asya Türklerinde de yaygındır. Meselâ Özbek hanlarından Kocuğum'un ateşe yağ atarak fal baktığı bilinir. (Bk. Mustafa Aksoy, Ocak-Ateş Geleneği, [alewiten.com/atesocak.htm](http://www.alewiten.com/atesocak.htm)) Anadolu'da Sarıkamış'ta ise genç kızlar kismetlerini belirlemek için fal bakarken; su ve nişan yüzüğünün yanısıra Ocak'tan henüz alınmış kül kullanılır. (Bk. Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1995, s. 65)
7. Ateşin bazı şeylerin habercisi olduğu Anadolu'da da yaygın bir inanıştır. Ateşin gür bir alevle yanması Harput'ta eve misafir geleceğinin işareti olarak yorumlanır. (Bk. Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM yay., Ankara, 1995, s. 67) Ayrıca Zara'da kül ocağın dışına taşarsa yağmurun yağacağına, Erzurum ve Şenkaya çevresinde ise ocağın üzerinde duran sac ayağının ayaklarından kıvılcımlar yükselirse ertesi gün havanın güzel olacağına inanılır. (Bk. Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1995, s. 64-65) Adana ve çevresinde ise ateşten hışırtılı bir sesin gelmesi aile hakkında dedikodu yapıldığının işareti olarak yorumlanır. (bk. Mehmet Çeribaş, Kadırlı ve

- Çevresi Folklorunda Eski Türk İnançları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2004, s. 112) Irak Türkmenleri arasında da ateşin sesi yükseldiği zaman bir felaket olacağına dair yaygın inanışlar vardır. (Kaynak kişi: Nejdet Y. Murad, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Yaş: 28) Ayrıca Makedonya Türkleri arasında ocaktaki ateşte ani bir titreme veya yanmakta olan bir mumun bir tarafının erimeyerek kalması misafir habercisi olarak yorumlanır. Gelen misafirin boyu da alevin veya mumda erimeyen kısmın boyuna b.akılarak tahmin edilir. (Bk. R. İlker Adıgüzel, Makedonya'da Halk İnançları, Halkbilgisi Haberleri, 1973, S. I, s. 13)
8. Hikâyenin birinci varyantı muhtemelen asıl varyantın (2. metin) Sovyet folklor anlayışı dikkate alınarak değiştirilmesiyle II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmuştur. Varyantlar arasındaki bu farklılık Sovyet folklor anlayışıyla folklor metinlerine nasıl müdahale edildiğinin tipik örneğidir.
 9. Altay Türklerinde ateşle ilgili inançlardan önemli bir kısmı "Kalbakla Cuuza kap bolor, çarakla cuuza koş bolor, (Haz. İ.N. Sanina) Gorno-Altaysk, 1996, s. 3-4. " ve "Muýtuyeva, Velentina Aleksandrovna-Çoçkina, Maya Petrovna, Altay Cañ, Gorno-Altaysk, 1996, 33-39" adlı kaynaklardan alınmıştır. Bir kısmı ise 1995 yılında Gorno-Altaysk'a yaptığım gezi sırasında Cabagan köyünde meskun Altay Türkü Ayabas Kundaçin'den yaptığım derlemelerdir. Bu bölümde verilen inanç ve ateşe karşı yapılması yasak işlerin bir kısmı, aynen Kızılbaş Türkler ve Kürtler'de de geçerlidir. Ateşe bıçak tutmak, su dökmek, pis bir şey atmak yasaktır. Bunların, ateşin ölümüne sebep olacağı için, uğursuzluk getirdiğine inanılır. (Bk. Ahmet Yaşar Ocak, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İstanbul, 2000, s. 228) Ayrıca ocak ve mangaldaki kor (ateş) un söndürülmesi veya ocak külünün süpürge ile süpürülüp alınması iyi karşılanmayan davranışlardır. Aksi halde evden bolluk ve bereketin giderek yerini yoksulluğa terk edeceğine, çocukların vücuduna yaraların çıkacağına, çıbanların oluşacağına, evin büyüğünün öleceğine veya ocağın sönerek yurdun yuvanını dağılacağına inanılır. (Bk. Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM yay., Ankara, 1995, s. 66) Diyarbakır'da ateş, ocağa su dökülerek söndürülmez. Hakkari'de de evin herhangi bir tarafına su dökmek iyi karşılanmaz: o eve uğursuzluk getireceğine ve felakete uğrayacağına inanılır. (Bk. Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1995. s. 65)
 10. Bazı kaynaklar ateşe süt saçıldığını fakat kâseye doldurulmuş bir süttten kaşıkla alarak sağ elle ikişer ikişer saçmak gerektiğini belirtirler. Ateşe çorba saçmak da aynı şekildedir. (Bk. Muýtuyeva, Velentina Aleksandrovna-Çoçkina, Maya Petrovna, Altay Cañ, Gorno-Altaysk, 1996, s. 36) Ateş ve süt ilişkisi Adana/Kadirli çevresinde de görülür. Yörede süt pişirilen ateş kimseye verilmez. Akşam olup da güneş batmaya başladığında ateş istemeye gelene ateş verilmez. Cuma günleri süttün taşıp ateşe dökülmesi uğurlu sayılır. Ayrıca yörede akşamları süt verilmez, verile de içine ya bir kömür ya da bir yaprak atılarak verilir. (bk. Mehmet Çeribaş, Kadirli ve Çevresi Folklorunda Eski Türk İnançları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2004, s. 113) Irak Türkmenleri de akşamları evden ateş çıkarıldığında, evin ocağının söneceğine veya aile üyelerinden birisinin öleceğine inanmaktadırlar. (Kaynak kişi: Nejdet Y. Murad, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Yaş: 28) Çuvaşlar Türkleri de ateşin başka mem-

- lekete verilmesini yasak kabul ederler. Onlar, ateşle birlikte şansın, bereketin ve mutluluğun da gideceğine inanırlar. (Bk. Durmuş Arık, *Hıristiyanla tırlan Türkler (Çuvalar)*, Ankara, 2005, s. 165)
11. Çocuk hastalıklarının tedavisinde ateşi Anadolu'da da önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Kargalı köyünde doğumdan sonra çocuk ağlamıyorsa kesmeden önce eşi ateşe koymak gerekir. Isınan eş sayesinde çocuk ağlamaya başlar ve canlanır. (Bk. Serpil Yeşilçay, *Doğum Sonrasıyla İlgili Gelenekler, Halkbilgisi Haberleri*, S. 25, Ankara, 1977, s. 18.) Adana/Kadirli yöresinde ateşin külünün hastalıkları iyileştirdiğine inanılır. Yörede hasta çocukların iyileştirilmesi için Tılan veya Ali Hoca Ocağı denilen ocağa gidilir. Bu ocağa bulunan külden bir parça alınıp suda ıslatılır, sonra da bu su içilir ya da ocağın külü alınır ve çocuğa yalattılır. (bk. Mehmet Çeribaş, *Kadirli ve Çevresi Folklorunda Eski Türk İnançları*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2004, s. 112)
 12. Cayık: Ülgen'in yardımcı ruhlarından biri. İnsanlar arasında yaşar. İnsanları kötü ruhlardan koruyup, Ülgen ve insanlar arasında aracılık eder. Manevi olarak her evde bulunduğuna inanılır. Dinî tören ve ayinlerde cayık'ı temsilen yere çakılan iki sopaya ip gerilir. Bu gerilen iplere ak bezler veya koyun postu asılır. Cayık Teleütlerde som adı verilen düzenek düzenekle benzerlik gösterir. Som: Teleütler kutsal saydıkları Pay Ülgen, Cöy-Kaan, Mordok-Kaan, Temir-Kaan ve Erkey-Kaan adlarındaki beş tanrıyı "som" adı verilen düzenekle tasvir ederler. Som, yere çakılan dört kazığa iki kayın gerilmek suretiyle onların ortasına troytsa bayramında beş kayın takılır. Gerilen kayınlara kayın kabuğundan yapılmış tepsi konur. Tepsiyeye buğday, arpa ya da kavut bırakılır. Kayınlara kırmızı, beyaz ve yeşil kumaş şeritler bağlanır.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, R. İlker, (1973), Makedonya'da Halk İnançları, *Halkbilgisi Haberleri*, S. II Ankara.
- AFANESİYEV, L.A.-Teris, (1993), *Aynı Üre e*, Yakutsk.
- AKSOY, Mustafa, Ocak-Ateş Geleneği, <http://www.alewiten.com/atesocak.htm>
- ARAZ, Rıfat, (1995), *Harput'ta Eski Türk nançları ve Halk Hekimliği*, Ankara.
- ARIK, Durmuş., (2005), *Hıristiyanla tırlan Türkler (Çuvalar)*, Ankara.
- BEREZKİN, İ.G., (1997), *Saha Bılırgı Sehnere Uonna Kepseennere*, Yakutskay.
- BİDİNOV, K. A., (1998), *Altayın Baylagan Çüm-cañdar*, Gorno-Altaysk.
- ÇERİBAŞ, Mehmet, (2004), *Kadirli ve Çevresi Folklorunda Eski Türk nançları*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- ÇORUHLU, Yaşar, (2002), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul.
- DIRENKOVA, N.P., (1940), *orskiy Folklor*, Moskova.
- EMELYANOV, N.M., (2002), *Cehiev Sahaların Folkloru*, Cokuskay.
- GRİGORİYEV, N.S., (1974), *Saxa Tılın Somo o Domo un Tılcta*, Yakutsk.

- İNAN, Abdulkadir, (1986), *Tarihte ve Bugün amanizm*, Ankara.
- _____, Abdulkadir, (1987), *Makaleler ve ncelemeler*, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, (1995), *Do u Anadolu'da Eski Türk nançlarının zleri*, Ankara,
- KATANOV, N.F., (2000), *Tallap Algan Pılıg Togıstarı/Bilimsel Eserlerinden Seçmeler* (Yay. Haz. Maynagoşeva V.E, Türkiye Türkçesine aktaran Fatma Özkan), Türksoy Yay., Ankara.
- KEHL, Kristina, (1995) *Tahtacı Geleneklerinde İslam Dışı Ögeler, Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.
- KENİN-LOPSAN M.B., (1994), *Tuva Çonnuñ Burungu Ujurları*, Kızıl.
- MAKSİMOV, Karl İvanoviç, (1995), *Altay Folklor*, Gorno-Altaysk.
- MUYTUYEVA, Velentina Aleksandrovna-ÇOÇKİNA, Maya Petrovna, (1996), *Altay Cañ*, Gorno-Altaysk.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (2000), *Alevî ve Bekta î nançlarının slâm Öncesi Temelleri*, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1995), *Türk Mitolojisi*, Ankara.
- PEKARSKİY, E.K., (1959), *Slovar Yakutskogo Yazıka*, Leningrad.
- RADLOFF, Wilhelm, (1994), *Sibirya'dan* (Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir), C. II, İstanbul.
- ROUX, Jean-Paul, (1999), *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul.
- SANİNA, İ.N., (1996), *Kalbakla Cuuza kap bolor, çarakla cuuza ko bolor*, Gorno-Altaysk.
- SARTAKOVA, Surayya, (1995) *Ak Çolu pa Atlayım*, Gorno-Alytaysk.
- SEROŞEVSKAY, V.L., (2004), *Sahalar*, Cokuuskay.
- SÜLBE, Bagdarın, (1992), *Aal Uotu Ottunan*, Cokuuskay.
- TANYU, Hikmet, (1976), *Türklerde Ateşle İlgili İnançlar*, I. *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, Ankara, s. 283-304.
- UKAÇİNA, K.E., (1993), Yamayeva E.E., *Altay Alkı tar*, Gorno-Altaysk.,
- UTKİN, K.D., (1994), *Uruu Ihia ar Sier-Tuom Köstüüete*, Cokuuskay.
- VARLAMOVA, R.P. (1994), *Xatan, Ayılıgı, Ayıl a, te el*, Yakutsk.
- VASİLİYEV ve d., (1996), *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara.
- YALGIN, Ali Rıza, (1993), *Cenupta Türkmen Oymakları*, Ankara.
- YAMAYEVA, E.E., ŞİNCİN, İ.B., (1994), *Altay Kep-Kuuçındar*, Gorno-Altaysk.,
- YEŞİLÇAY, Serpil, (1977), *Doğum Sonrasıyla İlgili Gelenekler*, *Halkbilgisi Haberleri*, S. 25, Ankara.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya, (2006), *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri -Şamanizm-*, Ankara.

Siberian Turks' Beliefs, Rituals, and Myths on Fire

Dr. brahim D LEK*

Abstract: This article focuses on the beliefs, rituals, and myths on fire of the Altay, Tuva, Hakas, and Yakut Turks living in Siberia. Fire is a highly significant element of the daily lives of these Turkic communities. This study suggests that Siberian Turks share many common beliefs, rituals, and practices on fire.

Key Words: Fire, belief, ritual, myth, birth, wedding, death

*Gazi Univeristy, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / ANKARA
idilek@gazi.edu.tr

,

.

Резюме: В данной статье рассматриваются легенды, церемонии и поклонение огню у Сибирских Тюрков, т.е. Алтайцев, Тувинцев, Хакасов и Якутов. Огонь является незаменимой частью повседневной жизни вышеназванных Тюркских наций. В произведенных исследованиях мы заметили большую общность в опыте, церемониях и поклонении огню Сибирских Тюрков.

Ключевые Слова: огонь, поклонение, церемония, легенда, рождение, свадьба, смерть

* Университет Гази, Факультет Естественных наук, Отделение Турецкого языка и Литературы / АНКАРА
idilek@gazi.edu.tr